

ПОСЕЛЕННЯ СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РОВАНЦІ – ГНІДАВСЬКА ГІРКА (за матеріалами з розкопу 12)

У статті проаналізовано поселенський комплекс стжижовської культури на багатошаровому поселення у с.Рованці в урочищі Гнідавська Гірка за матеріалами розкопу 12 ДП «Волинські старожитності» 2010 року

Ключові слова: Рованці, Гнідавська Гірка, стжижовська культура, яма

Дослідження багатошарового поселення в урочищі Гнідавська Гірка проводились Луцькою рятівною археологічною експедицією ДП «Волинські старожитності» «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України під керівництвом Златогорського О. Є. у 2010 р.

Урочище Гнідавська Гірка розташоване на високому лівому корінному березі р. Стиру в середній її течії, в межах Волинської Височини. Із заходу воно обмежене р. Рудкою (Жидувкою, Гнідавою) – лівобережним допливом р. Стир, з півночі і з північного сходу – болотистою заплавою, а з півдня – приватною забудовою. Площа поселення складає близько 25 000 м². Край берега являє собою урвище з дуже крутими схилами.

Дослідження проводились в північній частині пам'ятки. Розкопу присвоєно номер 12. Його розбито на 2 ари по лінії південний захід-північний схід відповідно до сучасних обставин і меж відведеної під будівництво ділянки. З метою повного дослідження важливих об'єктів було закладено три дорізки. Всього розкрито площу 209 м². В межах розкопу рельєф рівний. Культурні нашарування поселення Гнідавська гірка в межах розкопу 12 простежуються від денної поверхні до глибини -0,7 м, де змінюються материковим лесом жовтого кольору. Окремі культурні шари не виділяються, знахідки різних періодів трапляються на різних глибинах. Візуально простежується орний шар чорного ґрунту від 0 до глибини -0,3 м і шар дещо світлішого ґрунту до глибини -0,7 м, в якому виявлена більшість знахідок. Споруди епішнурового часу фіксувались на рівні від -0,6 до -0,7 м від рівня денної поверхні.

Яма 1 – овальної форми, видовжена по лінії південний захід – північний схід, розмірами 2,38×2,6 м, виявлена на рівні -0,6 м, глибиною -1,8 м, дно та стінки рівні, в південній частині сходинка глибиною -1,4 м, розмірами 1,6×0,23 м (рис. 2, I). В заповненні, яке складалось з темного ґрунту виявлено уламок кераміки стжижовської культури доби бронзи коричневого кольору, з розчосами на поверхні і домішкою шамоту в глиняному тісті (рис. 2, 3), кістяну шпильку (рис. 2, 2) та уламок вістря дротика з кременю (рис. 2, 1).

Яма 5 – овальної форми, видовжена по лінії південний захід – північний схід, розмірами 1,8×1,6 м, виявлена на рівні -0,6 м, глибиною -0,75 м, дно та стінки рівні (рис. 2; II). В заповненні, яке складалось з темного ґрунту виявлено три уламки кераміки стжижовської культури доби бронзи – фрагмент вінчика посудини коричневого кольору з добре зглаженою поверхнею, домішкою дрібного шамоту в глиняному тісті, орнаментованого двома парними горизонтальними відбитками шнура (рис. 2, 5), фрагмент шийки посудини коричневого кольору з добре зглаженою поверхнею, домішкою шамоту в глиняному тісті, орнаментованої горизонтальним рядом шнурового штампу (рис. 2, 6), уламок стінки посудини ззовні сірого, всередині коричневого кольору, з добре зглаженою внутрішньою поверхнею, домішкою піску та дрібного шамоту в глиняному тісті, орнаментованої нігтевими відбитками, які розташовані в горизонтальні ряди та безсистемно (рис. 2, 4).

Яма 18 – округлої форми і трапецієподібної в перерізі, діаметром 1,75 м, виявлена на рівні -0,7 м, глибиною -1,7 м, дно рівне. По всіх, окрім південно-західної, сторонах ями було влаштовано розширення дна потужністю 0,15 м (рис. 3, I). В заповненні, яке складалось з сірого ґрунту, виявлено, кістяну підвіску (рис. 3, 11), кістяну проколку (рис. 3, 12), кістяну голку (рис. 3, 10) та фрагмент ножа з кременю (рис. 3, 9), а також кераміку стжижовської культури доби бронзи червоно-коричневого, сірого та коричневого кольору. Поверхня деяких посудин зглажена і підлощена, окремі екземпляри мають сліди розчосів на поверхні. В глиняному тісті міститься домішка піску, шамоту, рідше жорстви. Кераміка має різні форми – переважають горщики з дугоподібною шийкою, серед яких більшість неорнаментовані (рис. 3, 2; рис. 4, 4-6), окремі екземпляри мають орнамент у вигляді зернистого штампу по вінчику і шнурового штампу в нижній частині шийки (рис. 4, 1), подвійного округлого штампу на плечі (рис. 4, 3). Іншою формою є амфороподібна – один екземпляр має потовщений вінчик і орнамент з шнурового штампу (рис. 3, 1), інший валик

на шийці (рис. 3, 3), краще збережений екземпляр орнаментований горизонтальними шнуровими відтисками на шийці і шнуровим штампом по плечу має на плечі невелику ручку (рис. 4, 2). Виявлено також фрагменти стінок стжиковського посуду, орнаментовані шнуровим штампом та вертикальними штрихами під ним (рис. 3, 4), прямокутним та ромбічним штампом (рис. 3, 5), та вертикальними відтисками шнура (рис. 3, 6). Виявлено також два фрагменти кераміки межановицької культури сірого кольору з домішкою піску та кременю в глиняному тісті – уламок вінчика посудини з шнуровим орнаментом (рис. 3, 8) та стінку посудини, орнаментовану горизонтальними парними відтисками шнура та вертикальними заглибленими смугами (рис. 3, 7).

Яма 20 – овалної в плані форми розмірами 1,27×1,08 м, видовжена по лінії північ – південь, знаходилась в південно-східній частині розкопу (рис. 5, I). Пляма сірого кольору читалась в передматериковому суглинку сіро-жовтого кольору на рівні 0,7 м від нульового репера. Яма мала похилі стінки і рівне дно, глибина якого становила 0,1 м від рівня виявлення. Заповнення складалось з сірого гумусованого суглинку. В ньому виявлено дрібні фрагменти кераміки епішнурової культури, відщепи з кременю.

Яма 22 – овалної в плані форми розмірами 1,48×1,1 м, видовжена по лінії північний захід – південний схід, знаходилась в південно-східній частині розкопу (рис. 5, II). Пляма сірого кольору читалась в передматериковому суглинку сіро-жовтого кольору на рівні 0,7 м від нульового репера. Яма мала похилі стінки і рівне нахилене у західному напрямку дно, глибина якого становила 0,2-0,3 м від рівня виявлення. Заповнення складалось з сірого гумусованого суглинку. В ньому виявлено: крайовий відщеп з сірого волинського туронського кременю; фрагмент стінки ліпної посудини культури лінійно-стрічкової кераміки; фрагмент кістки; фрагмент вінця горщика стжиковської культури з сильно відігнутими назовні вінцями, потоншеними, заокругленими краями і короткою шийкою, орнаментований рядом коротких відбитків шнура в основі шийки. Поверхня горщика чорна, згладжена, покрита розчосами, в глиняному тісті присутні домішки піску і шамоту (рис. 5, 1).

Вироби з культурного шару. До епохи бронзи належать вироби з кременю – два сферичні відбійники (рис. 5, 6, 7), ніж на відщепі (рис. 6, 9), скребки на відщепках (рис. 5, 2, 3), фрагмент сокири з шліфованим лезом (рис. 6, 8), серп з лезом, сформованим струменистою ретушшю (рис. 6, 7). Кераміка стжиковської культури представлена уламками посуду червоно-коричневого, сірого та коричневого кольору. Поверхня деяких посудин згладжена і підлощена, окремі екземпляри мають сліди розчосів на поверхні. В глиняному тісті міститься домішка піску, шамоту, рідше жорстви. Виявлено фрагмент вінчика амфороподібної посудини з потовщеним вінчиком (рис. 6, 2), фрагмент вінчика горщика, орнаментованого вертикальними шнуровими штрихами (рис. 6, 6), фрагмент вінчика посудини, орнаментованої похилим рядом шнурового штампку (рис. 6, 5), стінку посудини, орнаментованої горизонтальними та вертикальними відтисками шнура (рис. 6, 4), фрагмент вінчика миски, орнаментованої трьома рядами шнурового штампку (рис. 6, 2). Остання відрізняється за технологією від основної маси стжиковської кераміки – має темний сірий колір, міцний випал, згладжену поверхню та домішку жорстви в глиняному тісті. До межановицької культури належить фрагмент вінчика посудини сірого кольору, з домішкою кременю в глиняному тісті, з гудзоподібним виступом під вінцем (рис. 6, 1). В заповненні неолітичної споруди (об'єкт 21) виявлено наконечник стріли трикутної форми з виїмкою в основі (рис. 5, 4) та трубчасту бронзову пронизку виготовлену зі скрученої пластини (рис. 5, 5). Ці предмети знаходились в кротовинах.

Серед виявлених споруд виділяється трапецієподібна в перерізі яма 18, яка, на відміну від інших об'єктів, дала багатий матеріал. Подібні споруди характерні для поселення Дубно-Волиця [6, 70]. Трапецієподібні в перетині заглиблені конструкції відомі також на поселенні межановицької культури Хрінники-8 та поселенні городоцько-здовбицької культури Рівне-Чорновола [5, 29-31]. Ями з сходинкою, подібні ямі 1, відомі з поселення межановицької культури Хрінники-11 (Високий берег), причому в цих об'єктах присутня домішка стжиковської кераміки [3, 132]. Дві згадані ями розташовані поруч, але значно різняться характером заповнення і підбій ями 18 практично підсікає стінку ями 1 – при їх одночасному використанні вона б не витримала і зруйнувалась. Очевидно ями були викопані під одним накриттям, що пояснює їх близькість, послідовно – спочатку яма 18, яка засипалась при функціонуванні поселення, що обумовило потрапляння в її заповнення значної кількості речей, пізніше – яма 1, яка була покинута разом з поселенням, і тому отримала бідний інвентар, незважаючи на значну величину. Очевидно парними були і ями 20 та 22.

Матеріали з поселеннями представлені виробами з кістки, кременю, кераміки та металевую про низкою, культурна належність якої, з огляду на умови знаходження непевна.

З ями 1 походить зламана кістяна шпилька з ямкою на тильній частині (рис. 2, 2). Подібні вироби, але з отворами, широко розповсюджені в середовищі епішнурових культур [9, 609]. В ямі 18 виявлено зламану кістяну голку з отвором, виконаним у техніці зустрічного свердління (рис. 3, 10). З цієї ж ями походять підвіска з ребра тварини з отвором, виконаним у такий же спосіб (рис.

3, 11), та кістяна проколка, з слідами надрізів, які утворились при її виготовленні (рис. 3, 12). Аналогічні проколка та голки відомі з поселення Ставок [1, 35].

Вироби з кременю одиничні, відходів виробництва також небагато, тож особливо цікавою є наявність серед знахідок двох добре спрацьованих відбійників сферичної форми. Не виключено, що вони могли вторинно використовуватись як пращні камені або зброя типу боласів. Вироби на відщепі є досить характерними для епішнурових культур, як і вістря стріли та сокира. Натомість серп демонструє певну особливість технології виготовлення на фоні подібних виробів. Його лезо сформоване довгою вузькою струменистою ретушшю (рис. 6, 7). Така техніка загалом невластива епішнурових культурам лесової зони Волині, де фасетки ретуші на лезах серпів мають округлу, трикутну і неправильну форму. Саме такими є серпи з найбільшого центру їх виготовлення, відомого на Волині – поселення Дубно-Волиця [8, 163]. Серп з Гнідавської Гірки в значній мірі відрізняється від них.

Керамічний комплекс з поселення демонструє значну культурну однорідність, як для Волині. Більшість уламків посуду належить до стжижовської культури, за винятком двох уламків кераміки з ями 18 та вінчика з культурного шару, які є характерними виробами межановицької культури. Слід зауважити, що практично всі комплекси з стжижовською керамікою на Волині дають мішані матеріали двох-трьох культур. Це поселення Перевередів, Здовбиця [7, 390], Дубно-Волиця [6, 71], Усичі та Білів [4, 98, 101], Хрінники-Високий берег [3, 132]. Поселення з матеріалами стжижовської, межановицької і багатоваликової культур були виявлені при розвідках на р. Ікві, причому не було знайдено «чистих» стжижовських поселень [9, 574, 575, 610]. Змішані комплекси відомі і з попередніх досліджень Гнідавської гірки [2, 106].

Загалом, стжижовська кераміка з розкопу 12 за технологією і домішками є типовою для Волині, однак за своїми формами проявляє ряд особливих рис. Звертає увагу висока кількість посуду з дугоподібною шийкою та відігнутим назовні вінчиком. Такий посуд відомий на поселеннях Дубенщини, але там він поступається амфороподібним формам з вертикальною шийкою [9, 581-585]. Миска з культурного шару (рис. 6, 3), яка відрізняється за технологією виготовлення від основної маси кераміки і за глиною та орнаментом нагадує миску з поховання в с. Підгайці, формою ж неорнаментовану миску з поселення Дубно-Сурмичі-3 [9, 665, рис. 52, 4].

Таким чином, стжижовські комплекси з розкопу 12 на Гнідавській Гірці демонструють ряд рис, що вирізняють їх серед волинських матеріалів цієї культури. Насамперед, це відсутність значних слідів обробки кременю, які є нормою на Ікві та Стублі, та й нижче по Стиру, в Хрінниках. Від цих же регіонів його відрізняє дещо інший набір керамічних форм, технологія виготовлення леза серпа, але, насамперед – незвична «чистота» керамічного комплексу, представленого майже винятково стжижовською керамікою. Не можна виключати, що таке явище викликано тим, що розглядувані комплекси залишені власне носіями стжижовської культури на початках їх проникнення на Волинь, коли вони ще не встигли змішатись з носіями як місцевих межановицької та городицько-здовбицької культур, так і прийшлої культури багатоваликової кераміки.

1. *Захарук М. Ю.* Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині // МДАПВ. – 1961. – Вип. 3. – С. 22-41.

2. *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Tom XXXI. – Rzeszów, 2010. – S.101-114.

3. *Козак Д. Н., Ткач В. В.* Поселення доби бронзи біля с. Хрінники Рівненської обл. // *Археологічні відкриття в Україні в 2000-2001 рр.* – К., 2002. – С. 131-132.

4. *Пелецишин М. А.* Нові поселення стжижовської культури на Волині // *Археологія*. – 1971. – №1. – С. 89-93.

5. *Прищепя Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С.* Дослідження багатошарового поселення на південній окраїні м. Рівне // *Археологічні дослідження в Україні 2006-2007 рр.*: - К., 2009. – С. 28-31.

6. *Самолук В. О.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // *Археологія*. – 2007. – №3. – С. 58-72.

7. *Свєшников И. К.* Стжижовская культура // *Археология Украинской ССР*. Том I. – К., 1985. – С.384-391.

8. *Ткач В.* Крем'яні жнивварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку за матеріалами з Дубенщини // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького*. Випуск 3. – (Матеріали наукової конференції 24-25. 11. 2005 р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005 – С.162-167.

9. *Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571-709.

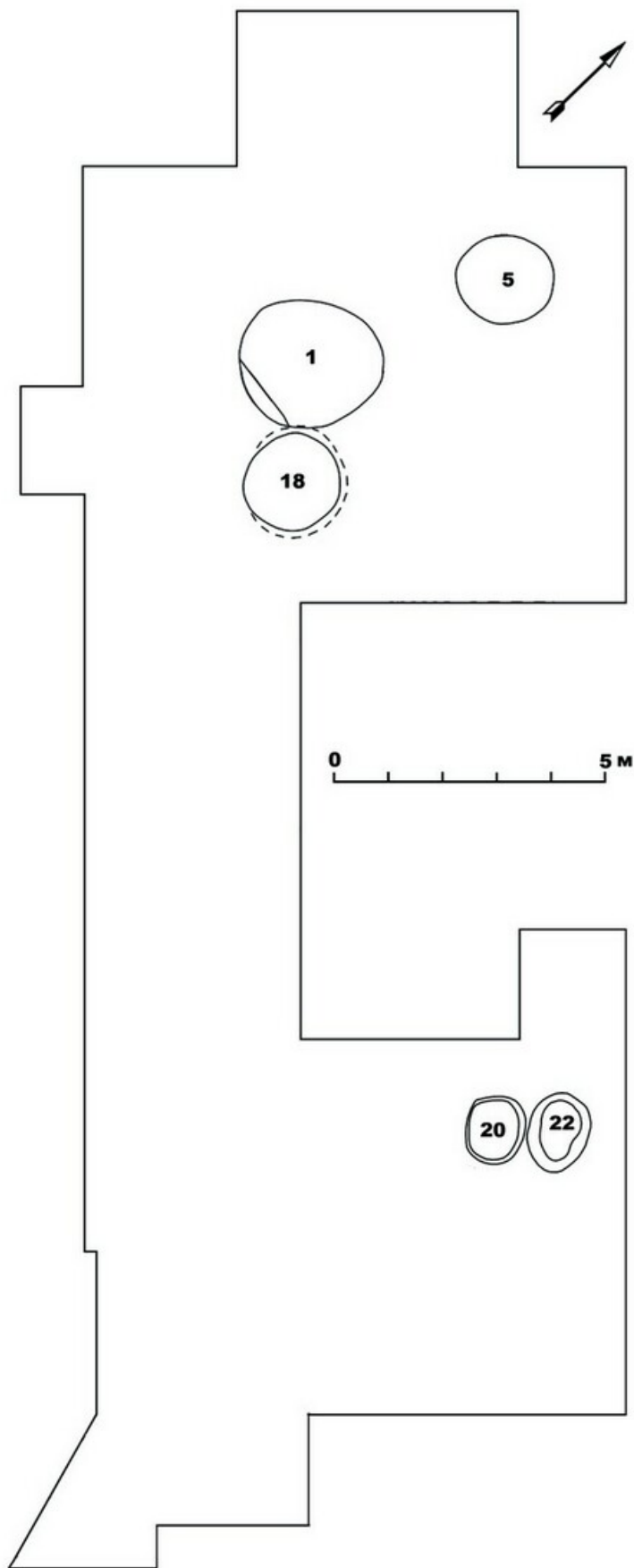

Рис. 1. Рованці, Гнідавська Гірка. План розкопу 12 з позначеними стжижовськими ямами.

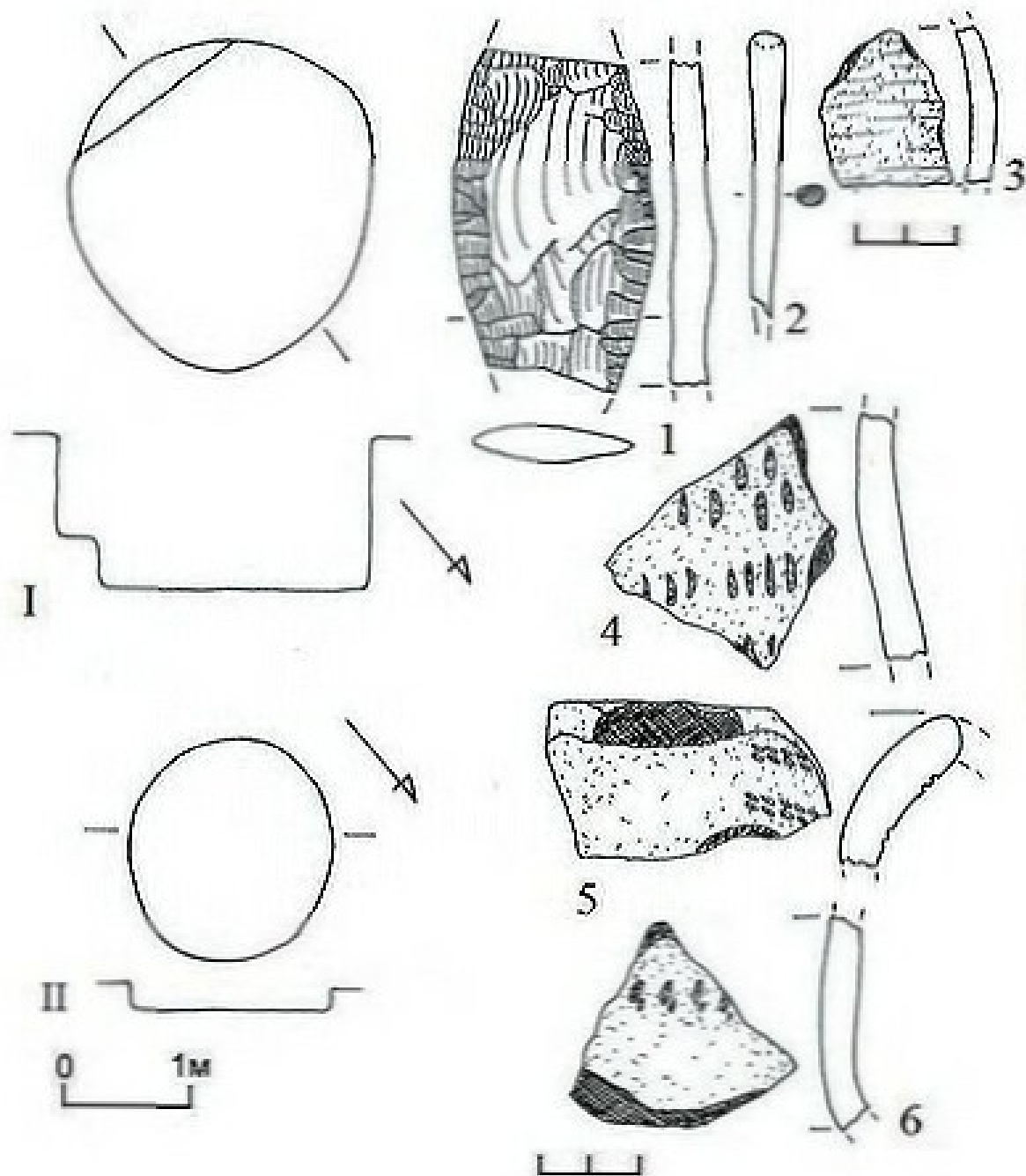

Рис. 2. Рованці, Гнідавська Гірка. Об'єкти стживовської культури та знахідки з них: I – яма 1, II – яма 5, 1-3 – знахідки з заповнення ями 1, 4-6 – знахідки з заповнення ями 5; 1 – кремій, 2 – кістка, 3-6 – кераміка стживовської культури.

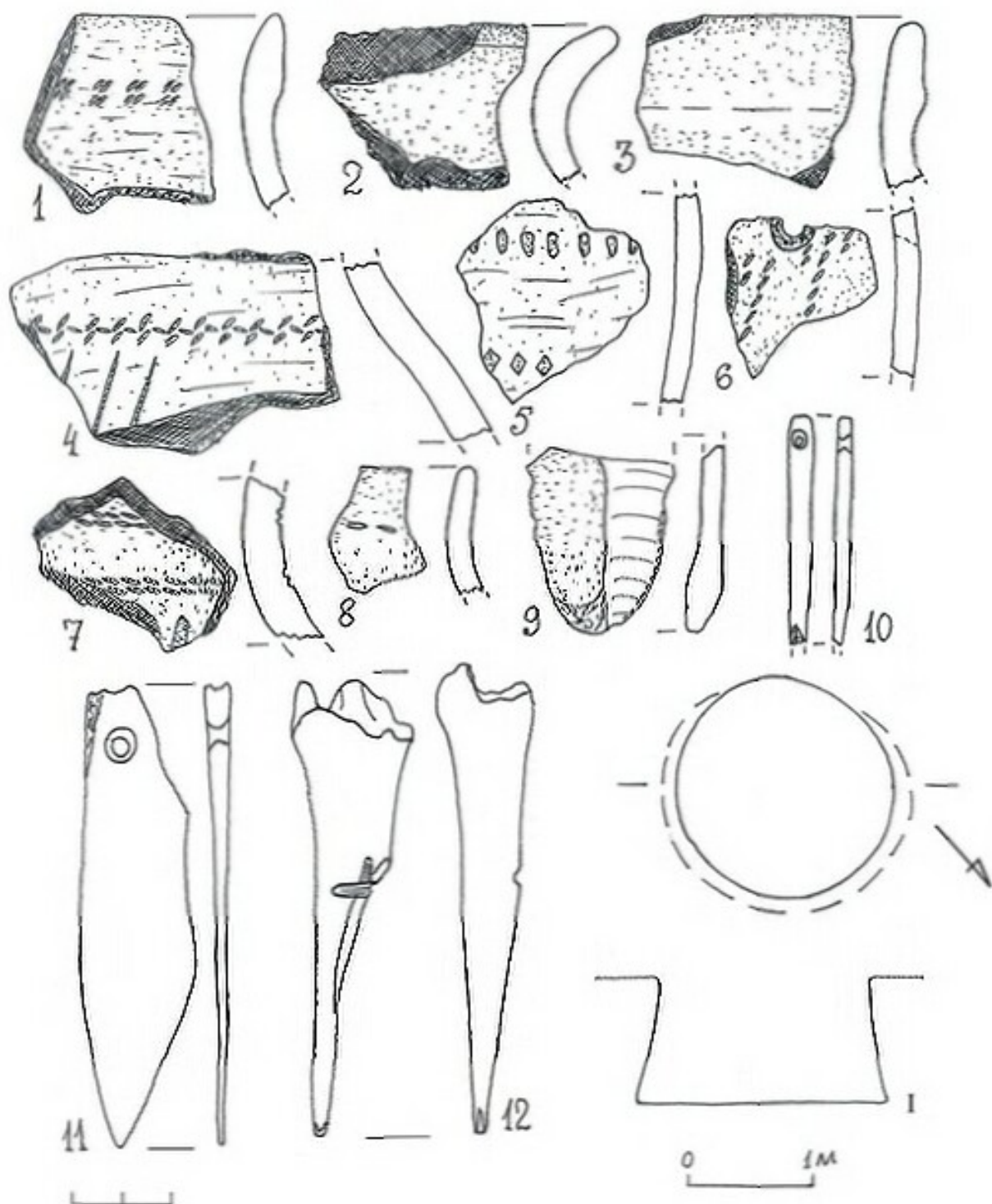

Рис. 3. Рованці, Гнідавська Гірка. Яма 18 та знахідки з її заповнення: 1-6 - кераміка стжигівської культури, 7, 8 - кераміка межановицької культури, 9 - кремій, 10-12 - кістка.

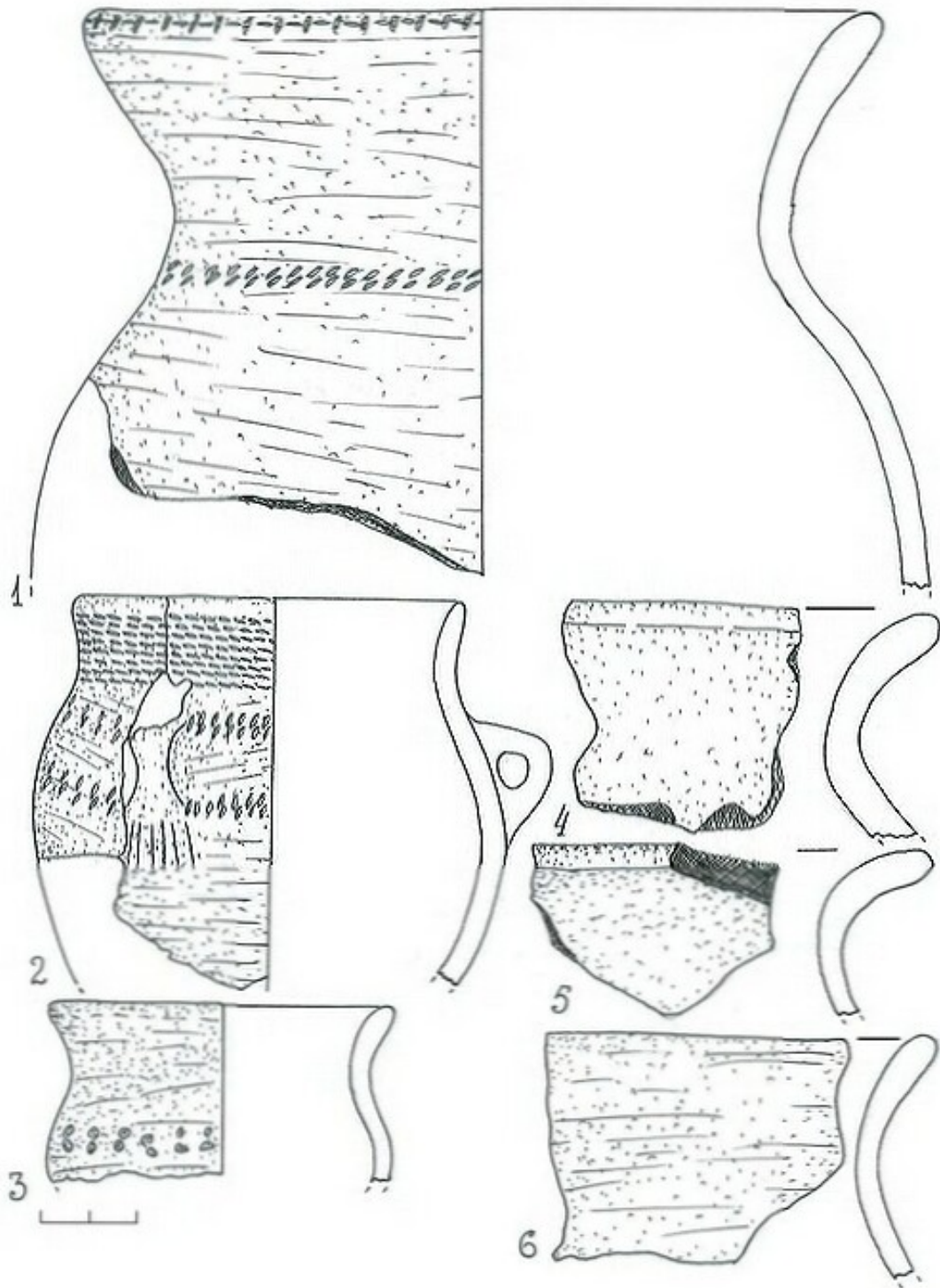

Рис. 4. Рованці, Гнідавська Гірка. Стживовська кераміка з заповнення ями 18.

Рис. 5. Рованці, Гнідавська Гірка. I, II – ями 20 та 22, 1 – кераміка стжижовської культури з заповнення ями 22, вироби з культурного шару: 2, 4, 6, 7 – кремень, 5 – бронза.

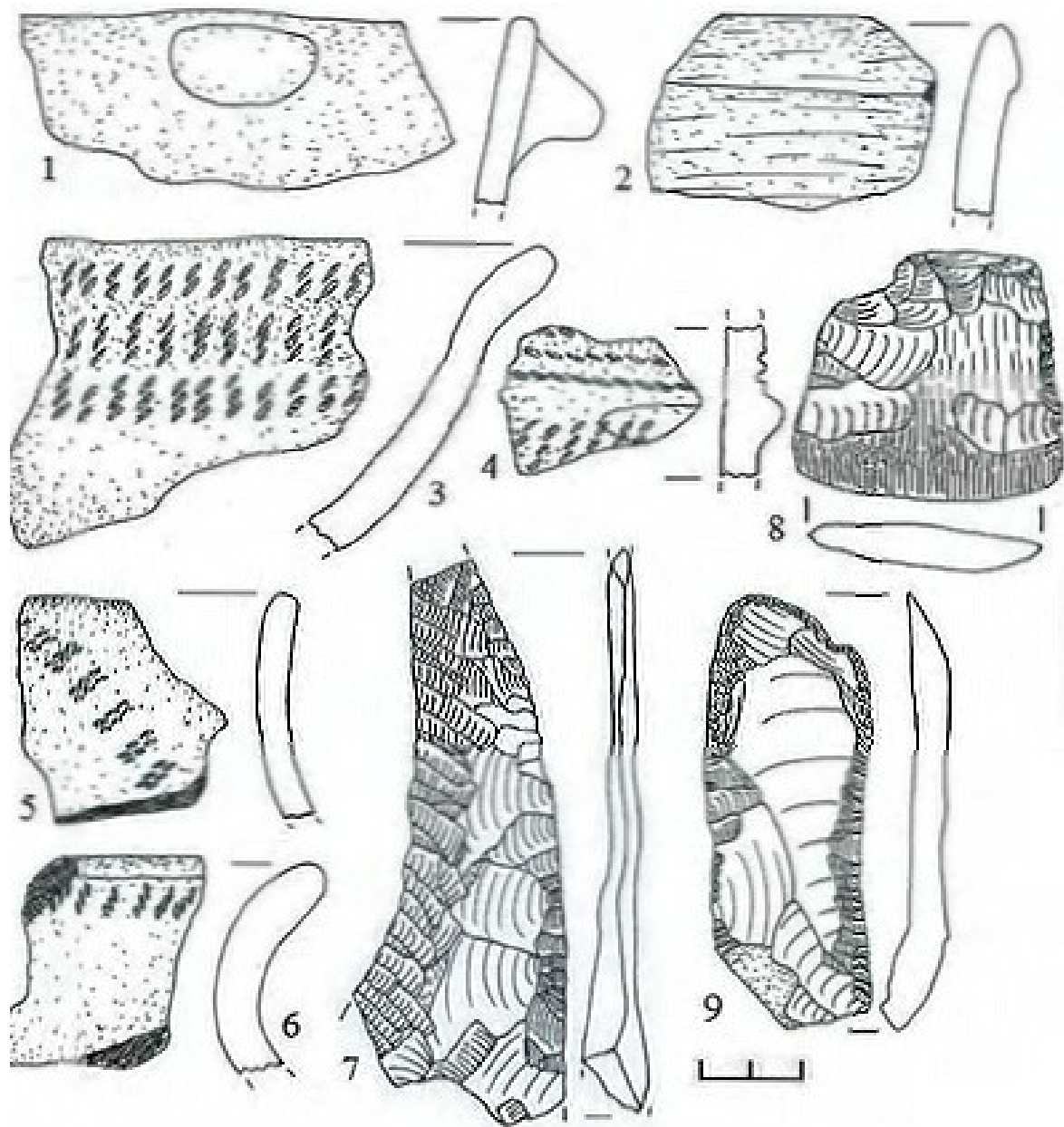

Рис. 6. Рованці, Гнідавська Гірка. Матеріали з культурного шару: 1 – кераміка межановицької культури, 2-6 – кераміка стжижовської культури, 7-9 – кремій.